

[B] **EEN FORMIDABELE EUROPESE CULTUURGESCHIEDENIS. “DE DRAAD VAN PENELOPE” VAN GUIDO VANHEESWIJCK**

Je zou zo kunnen beginnen: bij de discussies over de Europese grondwet. Op 18 juni 2004 nam de toenmalige Ierse voorzitter het besluit om twee fragmenten uit de ontwerp tekst te schrappen: het motto, ontleend aan de Griekse historicus en verslaggever van de Peloponnesische Oorlog Thucydides, plus de eerste alinea van de preambule, waarin verwezen werd naar Europa als beschaving. Ik schrijf beide passages over uit *De draad van Penelope* van Guido Vanheeswijck, een boek dat onnadrukkelijker dan de meeste andere boeken twijfels doet rijzen over de vraag waar met een recensie te beginnen.

“Onze Grondwet wordt democratisch genoemd omdat de macht niet in handen is van een minderheid maar van de grootst mogelijke meerderheid.” En: “In het besef dat Europa als werelddeel een bakermat van beschaving is; dat zijn inwoners, die zich hier sinds de dageraad van de mensheid golfsgewijs gevestigd hebben, geleidelijk de waarden hebben ontwikkeld die ten grondslag liggen aan het humanisme: gelijkheid van alle mensen, vrijheid en eerbied voor de rede.” Men werd het niet eens, “dus” verdwenen beide passages in de prullenbak – een verbijsterend en veelzeggend besluit. De lege plek was een litteken, aldus Vanheeswijck, dat “het onvermogen (toonde) om aan de idee van Europa (...) een verwoording te geven”.

Je zou ook een paar pagina’s eerder kunnen beginnen, bij een fragment dat verwijst naar het jaar 1889: een Poolse, tot Brit genaturaliseerde zeeman aast in het hoofdkwartier van de Belgische Société Anonyme op een functie als scheepskapitein op de Congostroom. En met succes. Het verslag van die reis werd de nu klassieke novelle *Heart of Darkness*, de auteur: Joseph Conrad. Het boek is een overtuigende aanklacht tegen de koloniale uitbuiting, geregisseerd in de hoofdkwartieren van de Brederodestraat. Verbijsterend, opnieuw, is de vanzelfsprekendheid waarmee onrecht in het perspectief van het Europese beschavingsideaal ineens volmaakt vanzelfsprekend wordt, zoals in vrijwel alle Europese reisboeken vanaf de vroegmoderne tijd.

Conrad, geciteerd door Vanheeswijck: “Wat het [veroveren van de aarde] rechtvaardigt, is enkel en alleen het idee (...) dat eraan ten grondslag ligt (...). En een onbaatzuchtig geloof in dat idee.” Twee kilometer verwijderd van de Brederodestraat ligt het Schumanplein, het hoofdkwartier van de Europese Unie, eveneens gebaseerd op een idee en het geloof daarin – de rest van het boek gaat over de vraag wat dat idee precies inhoudt. Maar gezien de nadrukkelijke relatie die Vanheeswijck legt tussen de hoofdkwartieren in de Brederodestraat en aan het Schumanplein moet de lezer het ergste vrezen.

Je zou ook *in medias res* kunnen beginnen, bij Nietzsche, die van Vanheeswijck terecht alle ruimte krijgt. Anders dan de meeste Nietzsche-commentatoren schenkt Vanheeswijck weinig aandacht aan *De geboorte van de tragedie*; vanuit zijn perspectief belangrijker is *De vrolijke wetenschap*, Nietzsches filosofie van de levensbevestiging, het optimisme en de vreugde om het bestaan waarin de mens eindelijk ophoudt een laatste fundering, een absolute zin van zijn bestaan te zoeken. Dat gaat gepaard met een ontmanteling van het christendom en zijn platoonse voorloper (“platonisme voor het volk”), die de Europese mens tweeduizend jaar van zijn aardse, fysieke bestemming hebben afgehouden, en dus met het einde van de oude Europese moraal. “Wij ontheemden, wij zijn van ras en afkomst te veelvoudig en gemengd, als ‘moderne mensen’, en bijgevolg weinig geneigd deel te nemen aan die leugenachtige vorm van rassen-narcisme en ontucht, welke zich heden ten dage in Duitsland als teken van Duitse gezindheid ten toon spreidt.”

Mijn aarzelingen bij het zoeken van een geschikt begin voor een bespreking van *De draad van Penelope* zeggen veel over de kwaliteiten van dit boek. Het begint als het ware telkens opnieuw, en telkens via een invalshoek die het verleidelijk maakt erop door te denken. Het boek is geen afgerond betoog, waarin elk schakeltje noodzakelijk is om de hoofdlijn te kunnen volgen, eerder is het een zoektocht die getuigt van een open, nieuwsgierige geest, bereid tot voortdurende zelfcorrectie en nieuwe inzichten. Maar toch is het allerminst een lappendeken van willekeurig bij elkaar geharkte fragmenten; bepaalde formuleringen, belangrijke thema’s komen vaak genoeg in een andere context terug om in de voortgang toch ook voldoende continuïteit en

identiteit te ontwaren. In die zin is dit boek eerder een groot literair essay dan een academische cultuurwetenschappelijke verhandeling.

Daarbij ontpopt de auteur zich als een zeldzaam erudiet man die bovendien in staat is complexe vraagstukken in relatief eenvoudige maar nooit simplificerende bewoordingen weer te geven – een talent waarin zich de decennialange ervaring van de gedreven docent openbaart. Ik zou zo gauw niet één min of meer recent Nederlandstalig boek kunnen noemen waarin met evenveel gemak wordt nagedacht over Plato en Diogenes, Herodotos en Thucydides, Socrates en Erasmus, Machiavelli en Montaigne, Kolakowski en Kundera, Musil en Zweig, Wittgenstein en Kraus, Joseph Roth en Václav Havel, Christopher Clark (de historicus van *Slaapwandelaars. Hoe Europa in 1914 ten oorlog trok*) en Hermann Broch (auteur van de romantrilogie *De slaapwandelaars* uit het begin van de dramatische jaren dertig), Eco en Sloterdijk, Derrida en Todorov – en talloze anderen. Dat ik daarbij over sommigen (Houellebecq, Onfray, Sloterdijk) een iets andere opvatting heb dan Vanheeswijck spreekt vanzelf.

Vanheeswijck is een van de zeldzame filosofen die ten volle gebruikmaken van de rijkdom aan inzichten die de literatuur te bieden heeft. Dat hij daarbij niet altijd met fonkelnieuwe inzichten op de proppen komt, is allerminst een bezwaar. Integendeel, het is eerder een overtuigend argument vóór de noodzaak van literaire eruditie óók in elk actueel politiek debat, wil dat niet doldraaien in zelfverzekerde maar fatale naïviteit. Op Vanheeswijcks ambitie uiteindelijk wel degelijk een groot verhaal te vertellen, is dezelfde uitspraak van toepassing die een van zijn meest inspirerende voorbeelden, de Franse filosoof Marcel Gauchet, gaf ter verantwoording van zijn grootse panorama van de Europese cultuur: “Wij zijn dwergen die vergeten zijn dat ze rusten op de schouders van reuzen. Indien we hun status niet kunnen bereiken, kunnen we tenminste van hun kennis gebruikmaken.”

Maar misschien had ik toch gewoon vooraan moeten beginnen, want hoe caleidoscopisch dan ook, de auteur heeft toch zelf voor *dit* begin gekozen en niet voor een ander, namelijk voor de uitleg van de titel. Met dank aan de Franse historicus Paul Hazard verwijst Vanheeswijck, in zijn poging Europa's zoektocht naar de waarheid te definiëren,

Odysseus en Penelope, geschilderd door Johann Heinrich Wilhelm Tischbein.

naar Penelope, de treurende echtgenote van Odysseus in “een grondtekst” – niet *de* grondtekst – uit de Europese traditie, Homeros' *Odyssee*; Penelope haalt 's nachts het doek uit dat ze overdag heeft geweven en begint iedere ochtend, nooit helemaal tevreden met het bereikte resultaat, opnieuw. Dan is het meteen duidelijk waarom Vanheeswijck in *De draad van Penelope* telkens opnieuw aanzet, zonder zicht op een definitieve eindformulering. Die filosofische overtuiging bepaalt de literaire vorm.

Aan het verhaal van Penelope verbindt de auteur drie stellingen die in de rest van het boek richtinggevend zullen zijn. Eén: Europa moet het stellen zonder definitieve identiteit, en wel tot haar voordeel. Twee: de opbouw van die identiteit “is onlosmakelijk verbonden met een specifieke verhouding tot haar eigen traditie”. En drie: “de voorlopigheid van de Europese identiteit (gaat) hand in hand met haar gerichtheid op universele waarden.” Het verhaal over de geduldige Penelope, legt Vanheeswijck uit, is superieur aan het veel bekendere verhaal over Ariadne, wier spoeldraad een eenduidige en rechtstreekse uitweg uit de impasse belooft. Penelope staat voor een complex amalgaam van pluriforme ideeën, Ariadne voor één afgebakend idee. Met het oog op Europa en de crisis van de Europese Unie, waar het hele boek naar toewerkt, is dat ene hardnekkig gevolgde idee dat van de economische groei, niet dat van de humanistische beschaving waarvan de literaire getuigen naar de prullenbak werden verwezen in de ontwerptekst van de Europese grondwet in 2004.

Daarom heet het slothoofdstuk ‘De draad van Ariadne’, net als een publicatie van de Europese gemeenschap over consumentengeschillen uit 1999. Nu Europa wordt geconfronteerd met vier enorme crises, te weten de Griekse (en bij uitbreiding: Europese) schulden crisis, de spanningen met het Rusland van Poetin, de aanzwellende migratiestroom en het islamistisch terrorisme, getuigt het eenduidige sociaaleconomische perspectief van waaruit de EU denkt en handelt van een pijnlijk gebrek aan kennis van de eigen geschiedenis, een gebrek dat dreigt te leiden tot de volledige ontbinding van Europa als beschavingsideaal. Merkel (door de auteur te eenzijdig bejubeld, naar mijn oordeel), Schäuble, Dijsselbloem, Verhofstadt, Draghi en vooral al die andere militante, nationalistische, xenofobe “Europeanen” zouden een verplichte sabbatical moeten nemen om zich via dit formidabele boek van Guido Vanheeswijck te vergewissen van de tradities die zij momenteel bezig zijn te verkwanselen.

CYRILLE OFFERMANS

GUIDO VANHEESWIJCK, *De draad van Penelope*, Polis, Antwerpen, 2016, 352 p.
